

Nihilisme en cynisme. Slottekst deel 2

Nihilisme, cynisme en kynisme in een actuele praktijk.

“Wat als de nazaten van de nihilisten allang vertrokken waren uit de stoffige winkels van de religieuze koopwaar die we onze wereldbeschouwing noemen? Wanneer ze de half leeggeruimde pakhuizen van waarden en gewichtigheden, van het nuttige en het noodzakelijke, het zuivere en het juiste hadden verlaten om over wildpaden in de jungle terug te keren, daarheen waar we ze niet meer kunnen zien, laat staan bereiken? Wat als bijbel, grondwet en strafrecht voor hen nooit meer hadden betekend dan een handleiding en wat spelregels voor een gezelschapsspel? Wat als ze politiek, liefde en economie als een wedstrijd beschouwden? Wanneer ‘het goede’ voor hen de grootst mogelijke efficiency zou zijn tegen het kleinst mogelijke verlies risico, ‘het slechte’ daarentegen niets dan een suboptimaal resultaat? Als we hun motieven niet meer zouden begrijpen omdat ze er niet zijn?”

Waar zouden we dan nog het recht vandaan halen om te beoordelen, te veroordelen, en vooral: wie?”

Uit Speeldrift, Juli Zeh

Inleiding

We hebben een aantal colleges besteed aan de vraag wat de verschillende items die we in de aanhef noemen, voor onszelf en onze opvattingen over de cultuur, de samenleving en de toekomst betekenen of in ieder geval kunnen betekenen. In deze analyses hebben we laten zien dat het nihilisme in twee grote lijnen uiteen valt. Enerzijds is er de lijn van onafwendbare complementaire ontwikkeling als effect van de culturele vooruitgang, dat wat door Nietzsche wordt benoemd als het metafysisch nihilisme. Deze kant van het nihilisme hebben we beschreven in deel 1 van deze slottekst. Anderzijds zijn er de psychologische -meestal onbewuste- reactie op de nihilistische ontwikkeling. Pas laat in het westerse denken ontdekken een aantal denkers elementen van het nihilisme als neveneffect van de culturele ontwikkeling en het is in een laat stadium van Nietzsches denken dat het nihilisme als een voortgaande, ononderbroken complement van de westerse cultuur wordt aangewezen. De wijze waarop hij het nihilisme analyseert maakt het zinvol om het begrip metafysica te introduceren en te verhelderen. Metafysica is de filosofische reflectie voorafgaand aan de werkelijkheid; het zoekt een verklaring te geven voor de werkelijkheid zelf, nog voordat deze zich in onderscheiden objecten laat verdelen. Nietzsche stelt dan dat het nihilisme voorafgaat aan de

werkelijkheid en deze werkelijkheid bepaalt. De wijze waarop het nihilisme zich toont in de werkelijkheid zijn ziek en gezond nihilisme, sterk en zwak nihilisme en in een kenbaarheid van de nihilistische structuur. Daarmee is er een metafysica van het nihilisme. Tot deze constatering waren de metafysische vragen die gesteld werden gebaseerd op de verschijning van de werkelijkheid als een wereld van objecten in een metafysisch 'zijn', zoals door Heidegger gesteld. Voorafgaand aan het 'zijn' Bij Heidegger heeft de metafysica zich beroepen op een almachtige God en daarvoor op de ideeënwereld, zoals bij Plato, een godenwereld of op de wereld van de voorouders.

De filosofische vragen die men zich stelde, waren dan wel gericht op het metafysische, dan wel op de wereld van de verschijnselen. In dat laatste geval oriënteerde men zich op het verleden en vormde men hier een zo harmonisch mogelijke voortzetting van. Zoals Kierkegaard het formuleerde:

“Het leven moet achterwaarts worden begrepen, maar voorwaarts worden geleefd.”

In de uitleg van deze zin zat meestal verrat dat de waarden van het verleden bepalend moesten zijn voor ons gedrag. De poging om vroegere waarden in ere te herstellen is, na het bewust worden van het metafysisch nihilisme, onmaskert als zijnde een vorm van ziek nihilisme, terwijl ook het cynisme hierbij op de loer ligt. We moeten echter doordrongen zijn van het feit dat de situatie van het hier en nu wel uitgangspunt is en blijft voor de toekomst. Op het niveau van de geschiedschrijving is het wellicht mogelijk om breukvlakken te beschrijven, maar de werkelijkheid met levende mensen doorloopt deze breukvlakken als een continuïteit. We zullen daarom alleen dan naar de toekomst bewegen als we onszelf zoals we nu zijn daarin meenemen.

We zijn nu aangeland bij het einde van deze collegecyclus. We hebben nihilisme en cynisme vanuit een aantal gezichtshoeken belicht. Het onafwendbare optreden van het nihilisme als complement van onze culturele ontwikkeling is mogelijk de sterkste argumentatie voor de ondertitel van het boek van Van Tongeren: *'Het Europese nihilisme, Friedrich Nietzsche over de dreiging die niemand schijnt te deren'* Het is een gebeuren dat zozeer lijkt te horen bij de als positief ervaren ontwikkelingen van de cultuur, dat het als ontwikkelingsstructuur met een eigen dynamiek en evenzeer met effecten op alle mensen, niet wordt onderscheiden. Nu door het denken van enkelingen zoals Nietzsche en Sloterdijk de aandacht is gevestigd op de onderscheidbare nihilistische ontwikkelingen, is het voor ons mogelijk geworden om na te denken over de wijzen waarop we als individuen vorm aan een toekomst kunnen geven. Denken over de toekomst in een 'zelfoverwinning van het nihilisme' kent voorwaarden. Het is belangrijk om steeds te beseffen dat, hoewel de situatie van het hier en nu wezenlijk voorwaardelijk is en blijft voor een toekomst, we moeten voorkomen dat we de oplossing van de huidige problemen en een ideële toekomstige vorm van bestaan, gaan opbouwen uit elementen van het verleden. Teruggrijpen naar het verleden is een bijna onafwendbare val in fundamentalisme. We kunnen niet terug.

Dat we niet terug kunnen heeft er ook mee te maken dat we in het verwerven van al die artefacten en de daarmee gepaard gaande veranderende waarden wel degelijk de ervaring van vooruitgang opdoen. Zowel bij Nietzsche als bij Sloterdijk ligt de nadruk dermate op het onthullen van het verlies aan waarden en de menselijke poging om dat te ontkennen dat het zicht op de positieve bijdrage van die veranderende wereld en die veranderende waarden uit zicht dreigt te raken. Juist met betrekking tot de zelfoverwinning van het nihilisme is het van het grootste belang om de winst van de vooruitgang niet te bagatelliseren.¹

Denken over onze toekomst begint daarom in de gesecculariseerde en geïndividualiseerde wereld waar we nu in leven. Nieuwe kennis over onszelf zoals die ons geboden wordt in de neurowetenschappen en de evolutiebiologie, de psychologie en de filosofie confronteren ons met menselijke eigenschappen en mogelijkheden die we tot nog toe niet zagen en ook niet konden zien. Daarnaast ontkomen we niet aan de confrontatie met de globaliserende wereld. Zowel langs de lijn van de mobiliteit en de technieken zoals internet, als langs de lijn van de mondiale economie gaan de wereld en de aarde samenvallen. Het is niet de vraag of dit gebeurt, het is de vraag hoe dit gebeurt. Dat betekent voor het metafysisch nihilisme dat dit proces nu niet alleen over tijd heen plaatsvindt, maar ook binnen hetzelfde tijdsbestek. Reizend van de ene plek op aarde naar de andere vindt de ervaring van veranderende waarden en waarheden plaats en via de media kunnen alle mensen daar direct getuige van zijn.

Hiermee hebben we een aantal voorwaarden voor een ontwikkeling naar de toekomst geschilderd.

Psychologie van het nihilisme

De verschillende houdingen om met het metafysisch nihilisme om te gaan worden door Nietzsche als volgt onderscheiden;

De eenheid is voorgoed verdwenen. Onze waarden en waarheden veranderen met de ontwikkeling van de cultuur, of met het ons verplaatsen van de ene cultuur naar de andere. De snelheid waarmee waarden en waarheden in ons veranderen loopt echter niet synchroon met veranderingen buiten ons. Waar we ons nu bewust van moeten worden is in hoeverre we nog een psychische structuur hebben die uitdrukking is van waarden die allang verdwenen zijn of zouden moeten zijn uit de wereld waar we in leven.

Dan stuiten we op de vraag hoe we aan die waarden en oordelen, die we nu vooroordelen noemen zijn gekomen. Het antwoord daarop kunnen we vrijwel zeker vinden in een nadere analyse van het menselijke brein en zijn ontwikkeling. Het menselijk brein is veel groter dan evolutionair noodzakelijk als we ervan uitgaan dat het brein toereikend moet zijn voor het overleven. Dan is de capaciteit van het brein congruent met de eisen die de habitat stelt. Het brein van de mens is aanzienlijk groter en overstijgt de congruentie met de oorspronkelijke menselijke habitat. In de loop van zijn geschiedenis heeft de mens technieken ontwikkeld die hem in staat hebben gesteld om zich in de meest onherbergzame habitat te vestigen. Dat is mogelijk geworden door de genoemde incongruentie van het menselijke brein met zijn habitat. Waar een brein dat wel congruent is met zijn habitat een toereikend probleemoplossend vermogen heeft, is dit incongruente, menselijke brein in staat om de problemen die in een andere habitat ontstaan te onderkennen en op te lossen. In de loop van de geschiedenis heeft deze menselijke eigenschap zich ontwikkeld tot een probleem-zoekend vermogen. Dit brein heeft ons, als mensheid, in nieuwe leefomstandigheden gebracht met technieken om daarin te overleven. Wat niet direct zichtbaar wordt in dat proces, is het feit dat het brein in zijn werking verandert, moet veranderen, door de nieuwe omstandigheden. Het gebruik van artefacten in de ruimste zin van het woord, maakt het noodzakelijk dat de mensen hun brein gaan vullen met culturele gedragsstructuren die niet vanuit een natuurlijke impuls kunnen worden gegenereerd, maar die altijd hetzelfde en meestal dwingender dan de natuurlijke aandriften moeten zijn. Vuur moet worden onderhouden, gebruiksvoorwerpen moeten worden meegenomen, kleding moet volgens een gebruiksaanwijzing worden gedragen enzovoorts. Ook de intermenselijke omgang moet veranderen wanneer artefacten worden geïntroduceerd in de gemeenschap. De arbeidsspecialisatie die ontstaat vergt een basale economie; de een maakt een artefact, de anderen zorgen voor voeding en veiligheid. In zo'n nieuwe, culturele structuur ontstaat een gedragspatroon dat een organische eenheid is. Alle leden van de gemeenschap zijn onderling afhankelijk en dat bepaalt hun gedrag. Daarmee introduceren we een eenheid en waarden. Deze waarden die het intermenselijke gedrag bepalen, zijn uitdrukking van de eenheid en om deze eenheid, die voorwaardelijk is voor de instandhouding van de cultuur, te garanderen moeten ze worden overgedragen. De overdracht geschiedt middels waarheden; het is zo, en niet anders.

Naarmate de cultuur complexer wordt nemen de waarden in aantal toe en wanneer die waarden de werkelijkheid buiten de cultuur gaan omvatten doordat de cultuur door de jacht, landbouw en veeteelt een afhankelijkheid van de natuurlijke omstandigheden mee moet nemen in de culturele waarden, worden de zorg voor de eenheid en het waardenstelsel uitgebreid tot een verklaringsmodel voor de werkelijkheid. Een verklaringsmodel is dus altijd bedoeld als drager van de eenheid waarbinnen de mensen functioneren, de waarden hebben de functie om het gedrag van de mensen binnen die eenheid te houden en waarheid is, zoals eerder gezegd, de manier waarop die waarden worden overgedragen.

Hoewel de cultuur zich dus in het brein heeft gevestigd neemt dit niet weg dat de mens een brein blijft houden vol van natuurlijke aandriften. Als groepsdier blijven we de alfa-man naar de ogen kijken; als kwetsbaar dier hebben we een groot vermogen om gevaar te onderkennen; denken we gemakkelijk in termen van 'wij' en 'zij' en kunnen we tamelijk moeiteloos meegesleept worden in zwermgedrag, waarbij onze rationaliteit en ons oordeelsvermogen het geheel en al af laten weten. Dit zijn voorbeelden van natuurlijke eigenschappen die ons vandaag de dag lelijk parten spelen. Nu kunnen we onze natuur niet ongedaan maken. We kunnen natuurlijke impulsen wel onderdrukken, maar daarmee zijn ze niet weg. Een andere mogelijkheid die we hebben met betrekking tot onze natuurlijke aandriften, is gelegen in een moeizaam en complex proces waarin we niet onze gevoelens maar de daarvóór liggende emoties aangrijpen en veranderen. Om een voorbeeld te geven; Onze neiging om het vreemde te ervaren als negatief, als gevaarlijk, is een neiging die heel diep in onze evolutionaire structuur gebakken zit. Desalniettemin kunnen we door onszelf, vanuit bewuste actie, bloot te stellen aan dit vreemde, het te leren kennen, te eten, te drinken en te communiceren met al die mensen die we als vreemd en vijandig beschouwen, tot een andere emotionele ervaring van die mensen die we eerst als vreemd en vijandig beschouwden, komen. Dit is geen theoretische exercitie, dit is kennis, gewonnen uit de praktijk. Deze innerlijke verandering maakt deel uit van wat door Nietzsche de Übermensch wordt genoemd en wat Sloterdijk als kynisme beschrijft

“En Zarathoestra sprak tot het volk; ‘Ik leer u de Übermensch. De mens is iets wat overwonnen moet worden. Wat hebt u gedaan om hem te overwinnen? Alle wezens tot nu toe hebben boven zichzelf uit geschapen: en u wilt de eb van die grote vloed zijn en nog liever naar het dier teruggaan dan de mens overwinnen? Wat is de aap voor de mens? Een voorwerp van spot of een pijnlijke schaamte. En precies dat moet de mens voor de Übermensch zijn: een voorwerp van spot of een pijnlijke schaamte. U hebt de weg afgelegd van worm tot mens, en veel in u is nog worm. Eens was u aap, en ook nu nog is de mens meer aap dan welke aap ook” (Nietzsche, 2013, 13)

“Op het moment dat ons bewustzijn een zodanige rijpheid bereikt dat het de idee van het goede als die van een doel kan laten varen, en zich kan wijden aan wat er al is, wordt ontspanning mogelijk, en dan is het opeenstapelen van middelen ter wille van denkbeeldige, steeds verder verwijderde doeleinden vanzelf overbodig. Alleen vanuit het kynisme kan het cynisme worden ingeperkt, niet vanuit de moraal. Alleen een opgewekt kynisme van de doeleinden komt nooit in de verleiding te vergeten dat het niets te verliezen heeft dan zichzelf.”(Sloterdijk, 1983, 316)

In wezen doen denkers als Nietzsche en Sloterdijk een oproep tot individuele heropvoeding. Dit niet met de bedoeling dat een ander de een heropvoedt, maar dat ieder mens zichzelf opnieuw opvoedt, afgestemd op de eisen die de actuele omstandigheden van hem of haar vragen. Dat is een oproep zonder dat er een doel van de opvoeding kan worden gesteld, want zou dat wel gebeuren dan is er weer een doel buiten onszelf, een ideaal, niet door onszelf individueel gekozen, dat uitmaakt hoe de transcendentie er uit moet zien. Dus, of we nu spreken over de Übermensch of over de kynische mens, we staan er alleen voor. Iedere stap die we doen wordt door individuele keuzes bepaald. Dat neemt niet weg dat we, individualistisch als we zijn, ook groepsdieren zijn. In de overwegingen die we maken zal dit gegeven een belangrijke rol (moeten) spelen. In die zin zijn we als koorddansers. Leunen we teveel de ene kant op, dan vallen we in het gat van het autonoom subject, waarbij we de deelname aan de gemeenschap en uiteindelijk ook onze individuele identiteit verliezen; leunen we daarentegen teveel naar de andere kant, dan storten we in de diepte van het groepsdier, uitmonden in de totale gelijkheid en ook dan een verlies van individualiteit.

Moraal en het instrumentele handelen

In dit proces is de omgang met ons innerlijk belangrijk. Nietzsche spreekt van de 'Eeuwige Wederkeer'. Hiermee bedoelt hij dat onze keuzes zo zouden moeten zijn dat we, wanneer we het leven opnieuw gestalte zouden kunnen geven, we dezelfde keuzes zouden maken omdat we onszelf daarmee optimaal tot uiting brachten. Naar onze overtuiging is dit een oproep om de ressentimentmens in onszelf op te heffen. Dat brengt ons bij de vraag hoe we de ressentimentmens moeten zien, hoe moeten we dit fenomeen begrijpen? In *'Zur Genealogie der Moral'*¹ schrijft Nietzsche uitgebreid over de ressentimentmens en over de kenmerken van dit fenomeen. Het komt erop neer dat mensen zich onderwerpen aan waarden die niet verenigbaar zijn met impulsgedrag. Dat heeft tot gevolg dat er een 'goed' gedrag tot stand gebracht moet worden middels nadenken en onderdrukking van de impulsen. Daardoor ontstaat in het menselijk innerlijk een bewustzijn dat uit twee delen bestaat; enerzijds is er het 'zelf' waarin de mens zich als 'goed' ervaart en waar sociaal aanvaarde gedragingen en gedachten huizen, anderzijds is er een bewustzijn waarin alle gedachten en gevoelens leven die niet ongecorrigeerd in de werkelijkheid mogen worden gebracht. Wat wij het 'ik' noemen is een denkinstantie die uitdrukking is van ons oordeelsvermogen. Hier wordt bepaald wat in de werkelijkheid mag worden gebracht en in welke vorm en mate dit sociaal aanvaardbaar is.

Deze innerlijke tweedeling is kenmerkend voor de westerse mens. De opvoeding, zowel die in het gezin als die in de maatschappij, zijn gericht op vorming van een subject dat zich, bewust en onbewust, houdt aan de sociale conventies. Michel Foucault noemt deze maatschappelijke mens 'het geproduceerd subject'. In het verleden werd deze subjectproductie gedaan door kerk en overheid. Op alle niveaus van het leven werden individuen gevormd en gekneed naar de waarden die de eenheid van de samenleving in stand moesten houden. Klassen, scholing, geloof en ordening van arbeid en werk waren allemaal uitdrukking van deze voortdurende opvoeding. In de periode na de tweede wereldoorlog is hierin een ingrijpende verandering gekomen. In dit schrijven beperken we ons tot de Nederlandse situatie en dan zien we een proces van ontzuiling en van ontmaning van de wereldse macht. De vijftiger, zestiger en zeventiger jaren zijn uitdrukking van een ingrijpende bevrijdingsbeweging.

Deze beweging gaat gepaard met een ander fenomeen. In de twintigste eeuw heeft de rationaliteit zich ontwikkeld tot een bron van een stortvloed aan technologische vindingen. Ieder van die vindingen moet volgens een gebruiksaanwijzing worden gehanteerd. Het gebruik van de vindingen leidt wel tot intermenselijk omgangsgedrag, maar er is noch in het geloof, noch in de rationaliteit een morele structuur die het gebruik van nieuwe vindingen begeleidt. Diegenen die de nieuwe vindingen met argusogen bekijken en wijzen op het ontbreken van een morele omgang, worden gezien als conservatief en zo ontstaat in de loop van de twintigste eeuw een psychisch patroon waarin het denken van de mensen zich meer en meer gaat beperken tot gebruiksaanwijzingen en doeltreffende omgang met de wereld van artefacten. De moraliteit van mensen gaat zich meer en meer beperken tot algemene domeinen terwijl het dagelijks leven van mensen een amoreel karakter krijgt. De digitalisering versnelt en versterkt dit proces in hoge mate. Het taalspel dat zich ontwikkelt rondom de computer heeft alle kenmerken van een amorele omgang met een andere identiteit. Daarbij worden de technische mogelijkheden zo omvattend dat mensen bijna voortdurend in de sfeer van

¹ Nietzsche, 2000

gebruiksaanwijzingen functioneren. Gebruiksaanwijzingen kunnen gemakkelijk naast elkaar bestaan en tegenstrijdige aanwijzingen bevatten; immers, het ene artefact kan volgens de ene gebruiksaanwijzing worden gebruikt, zonder dat dit interfereert met het gebruik van een ander artefact volgens een andere gebruiksaanwijzing. Daarmee versplinterd de wereld in doeltreffendheid, terwijl deze doeltreffendheid geen eenheid oplevert. De doeltreffendheid is gericht op optimalisering van de efficiëntie en de ultieme efficiëntie is de volmaaktheid. Volmaaktheid is statisch omdat het volmaakte "af" is. Er hoeft niets aan toegevoegd te worden en er hoeft niets meer mee te worden gedaan. Daarmee is de doeltreffendheid een streefrichting die geen leefbare menselijke wereld oplevert, maar die de mens insluit in doelgerichte structureren in ultimo de menselijke creativiteit en onvoorspelbaarheid onmogelijk maken. Deze ontwikkelingslijn van het nihilisme tekent zich steeds duidelijker af en vindt haar kritiek in de literatuur zoals Huxley's 'Brave new world'. Het is ook deze ons opeisende instrumentele rede die volgens Sloterdijk door het kynisme moet worden ontmaskerd;

"De kynische impuls heeft niet alleen geleefd van Diogenes tot aan de Stoa, maar is ook actief geweest in Jezus, de rustverstoorder bij uitstek, en in alle ware nakomelingen van de Meester die net als hij het inzicht in de doelloosheid van het bestaan hadden verworven. Dit is de grondslag van de raadselachtige uitstraling van de oude Aziatische wijsheid die het Westen zo fascineert omdat zij de westerse ideologie van de doeleinden en alle rationalisaties van de hebzucht koel de rug toekeert. Het bestaan heeft op aarde, afgezien van zichzelf, 'niets te zoeken', maar waar cynisme regeert is men op zoek naar alles, behalve het bestaan. Men moet, voordat men 'eigenlijk leeft', steeds eerst nog iets anders doen, nog een voorwaarde vervullen, nog een verlangen dat voorlopig belangrijker is bevredigen, nog een rekening vereffenen. En door dat 'nog, nog en nog' ontstaat die structuur van uitstel en indirect leven die het systeem van de mateloze productie op gang houdt. Die productie slaagt er natuurlijk steeds in zich voor te doen als onvoorwaardelijk 'goed doel', dat als een dwaallicht voor ons uit zweeft, maar bij elke toenadering terugwijkt naar nieuwe verten.

Kynische rede vindt zijn hoogtepunt in het - ten onrechte als nihilisme beschouwde - inzicht dat men de grote doelstellingen een blauwtje moet laten lopen. Wat dat betreft kan men niet nihilistisch genoeg zijn. Wie alle zogenaamde doelstellingen en waarden in kynische zin afwijst, verbreekt de tovercirkel van de instrumentale rede, waar 'goede' doeleinden worden nagestreefd met 'slechte' middelen. De middelen hebben wij in de hand, en het zijn middelen van zo'n onvoorstelbaar effect (in alle opzichten: productie, organisatie en destructie), dat men zich begint af te vragen óf er nog wel doeleinden kunnen zijn die dergelijke middelen dienen. Voor welk 'goed doel' zou men dergelijke mateloze middelen nog nodig hebben?" (Sloterdijk, 1983, 316)

Wat zit er achter de vernis van de vernistheorie?

Het is de wetenschappelijke opbloei van neurowetenschappen en evolutiebiologie die ons een scherper zicht geeft op de discrepantie tussen de verworven vrijheden en de onvrijheid van ons eigen innerlijk. Denkers als Damasio wijzen ons op de eenheid van lichaam en geest en de FMRI-scan levert ons nog dagelijks nieuwe inzichten omtrent de manier waarop ons brein functioneert. De door Freud genoemde 'krenkingen' geven ons, wanneer we ons over de pijn van de bewustwording heen hebben gezet, een nieuw zelfbeeld, waarbij we de mens en de natuur weer bijeen brengen. Al die

ontwikkelingen, waarvan we hier alleen maar een verwijzing geven, geven ons de mogelijkheid om denkers die op een visionaire wijze over de mensen en hun toekomst hebben geschreven op een nieuwe manier te begrijpen en daarmee een toepasbaarheid van hun denken te formuleren. Een belangrijke ontdekking die we kunnen doen is de ontmaskering van de zogenaamde 'vernistheorie'. De benadrukking van de evolutie theorie als een strijd om het overleven maakte dat er, onder de door de cultuur aangebrachte sociale conditionering, asociale, op eigenbelang gerichte roofdierachtige wezens werden verondersteld. Op het eerste gezicht lijkt men hiermee wel een punt te hebben. Wanneer we ons realiseren dat de mensen in de klassieke periode niet zwak mochten zijn, geen angst mochten tonen en geweld als een volkomen normale manier van gedragen moesten aanvaarden dan zien we hoe ook daar een soort van vernis bestond. Maar onder die in klassieke wereld gevraagde gewelddadigheid, die heerszucht en onbarmhartigheid gingen toen gevoelens en gedachten schuil die van compassie, angst of kwetsbaarheid spraken. Het gaat dus niet om een bepaalde inhoud van datgene wat niet in de wereld bebracht wordt. De tegenhanger van iedere moraal is verborgen in het menselijke innerlijk en neemt daardoor vertekende vormen aan die deze gevoelens uitvergrooten. We weten niet precies wat daar schuilgaat, juist omdat het verstopt is. In die zin is de eerste zin van Nietzsche's 'Zur Genealogie der Moral' misschien wel een confrontatie met een belangrijk cultureel kenmerk:

"We zijn onbekenden voor onszelf, wij mensen van de kennis, we kennen onszelf niet: dat heeft zijn reden. We hebben nooit naar onszelf gezocht - hoe zou het dan mogelijk zijn dat we op een dag onszelf vonden? Men heeft terecht gezegd: 'waar jullie schat is, daar is ook jullie hart'; onze schat is waar de bijenkorven van onze kennis staan. Daarheen zijn we altijd onderweg, wij geboren vleugeldieren en vergaarders van de honing van de geest, eigenlijk gaat ons maar één ding ter harte-iets 'mee naar huis te brengen'. Wat verder het leven, de zogenaamde 'ervaringen' betreft, -wie van ons beschikt daarvoor over de nodige ernst? Of over de nodige tijd? Bij dat soort zaken waren we, vrees ik, nooit echt 'ter zake': daar ligt ons hart nu eenmaal niet-en zelfs niet ons oor! "(Nietzsche 2000, Voorwoord)

Hoe kunnen we onszelf dan wel gaan kennen en begrijpen is de vraag die dan gesteld moet worden. Uit neurofysiologische onderzoeken is tamelijk onomstotelijk komen vast te staan dat het brein van de mens plastisch is en dat veranderende omstandigheden de werking van het brein beïnvloeden, veranderen, omvormen. Het hiervoor beschreven proces van verandering in de menselijke houding tegenover vreemdelingen is een illustratie van deze plasticiteit. Wanneer we hierop door denken dan stuiten we op een menselijk vermogen om ook zijn eigen innerlijk te betrekken bij de maakbaarheid. We zijn in staat om de natuurlijke impulsen die in ons leven een andere, nieuwe gestalte te geven in de wijze waarop we ze ervaren en in gedrag omzetten. Misschien is dit wel de manier waarop we onszelf tot een kunstwerk kunnen maken. Laten we er van uitgaan dat het voor ons mogelijk is om tot op het niveau van de emoties, de aanstoot van het lichaam, veranderingen aan te brengen in de manier waarop we onze gevoelens ervaren.

Dan rijst de vraag hoe en in welke richting we die veranderingen moeten bewerkstelligen. In elk geval is de innerlijke ruimte die in beslag genomen wordt door ons ressentiment, door gevoelens en gedachten die niet mogen worden getoond, een obstakel in onze zelfervaring. Hoe zelden is het dat we een werkelijk eenduidige beslissing kunnen nemen, dat we zonder spijt naar ons verleden kijken en we onszelf zonder bijgedachten kunnen uiten? Ook is deze ruimte van ressentiment het domein waar het cynisme huist. Het cynisme dat ziet hoe de waarden in de werkelijkheid relatief zijn en

daarmee ingezet kunnen worden om anderen te manipuleren, om onszelf de betere te voelen doordat we doorzien wat de ander niet begrijpt en doordat het ons een gevoel geeft dat we 'weten'. Dit cynisme dat tegelijkertijd beseft dat we allemaal een ruimte hebben met verboden gedachten, kwade gevoelens en onverkoopte impuls, is niet alleen de verborgen kritiek op de wereld, het is de bron van een metafysica. Deze metafysica vertelt dat we in de grond van de zaak slecht zijn en is de bron van de uitleg die we geven aan de vernistheorie. Gedraagt iemand zich liefdevol, sociaal, vol meegevoel of altruïstisch, dan is zo iemand dan wel naïef, dan wel hebben we dit gedrag nog niet ontmaskerd als een valse schijn, want onder alle positiviteit schuilt nu eenmaal het beest, de wolf in schaapskleren.

Dit cynisme is niet op rationele wijze te ontcrachten; het gebruikt ieder argument dat tegen het cynisme wordt aangevoerd om het cynisme zelf te versterken. Het enige wat we als mensen er tegenover kunnen stellen, is geloof. We moeten geloven in onszelf als goede mensen, als mensen met een toekomst die uitnodigt en ons wenkt.

In de huidige stand van het nihilisme is zelfs de rationaliteit ten prooi gevallen aan het cynisme en moeten we, willen we eraan ontkomen de rationaliteit weer gaan zien als een instrument. We zijn, hoewel we dat in de afgelopen eeuwen wel zijn gaan geloven, geen rationele wezens, we gebruiken de rationaliteit om onszelf in de wereld te handhaven. De kern van de waarden die het leven de moeite waard maken zijn afkomstig uit een andere werkelijkheid dan de rationele. En het is vanuit die andere werkelijkheid dat we de richting van onze ontwikkeling moeten aansturen. Alles wat de mensen aan techniek hebben ontwikkeld, alle cultuur die de mensen gestalte hebben gegeven, komt voort uit de menselijke nataliteit. De term wordt door Arendt beschreven als het begin van de vrijheid;

“Met de schepping van de mens is het beginsel "beginnen", een begin maken, in de wereld zelf gekomen, hetgeen natuurlijk slechts een andere manier is om te zeggen dat het beginsel vrijheid werd geschapen toen de mens werd geschapen, maar niet eerder.

Het ligt in het wezen van beginnen opgesloten, dat een begin wordt gemaakt met iets nieuws, dat niet vanzelfsprekend kan worden verwacht van, niet rechtstreeks en onvermijdelijk voortvloeit uit wat er ook aan vooraf moge zijn gegaan. Dit karakter van het verrassend onverwachte dragen alle aanvagen en alle oorsprongen. zo is het ontstaan van leven uit anorganische materie een oneindige onwaarschijnlijkheid van de anorganische processen, zoals het ontstaan van de aarde dat is in het licht van de processen die zich afspelen in het heelal, of de evolutie van menselijk uit dierlijk leven. Het nieuwe gebeurt altijd tegen het overweldigende getuigenis in van statistische wetten en hun waarschijnlijkheids- rekening, die voor alle praktische, alledaagse doeleinden neerkomt op zekerheid, de verschijning van het nieuwe heeft daarom altijd iets van een wonder. Het feit dat de mens in staat is tot handelen, betekent dat het onverwachte van hem kan worden verwacht, dat hij kan waarmaken wat in de hoogste mate onwaarschijnlijk is. En dit weer is slechts mogelijk omdat ieder mens uniek is, zodat er met iedere geboorte iets in de wereld komt dat op unieke wijze nieuw is.”(Arendt 1968,176)

Eerder wezen we op de ontwikkeling van mensen in deze tijd langs een lijn van gebruiksaanwijzingen. Wanneer deze gebruiksaanwijzingen de dwingende manier worden waarop wij met de werkelijkheid -moeten- omgaan dan verstikken we niet alleen de hiervoor genoemde nataliteit maar omdat de gebruiksaanwijzingen van iedereen hetzelfde gedrag opeisen, komt ook de pluraliteit ernstig onder

druk te staan. Vrij naar Arendt zouden we pluraliteit willen beschrijven als de notie die uitdrukt dat alle mensen gelijk zijn, in zoverre dat ze allemaal verschillend zijn.

In de toepassing van gebruiksaanwijzingen ervaren we zelfs het gevoel van kunnen. Dat is een onjuist, een valse ervaring. We hebben, door de toepassing van de gebruiksaanwijzing, macht over de natuur, macht over het artefact, maar die macht is ons gegeven middels de gebruiksaanwijzing, niet door iets wat we wezenlijk kunnen. Hoe het betreffende artefact werkt, weten we vrijwel nooit. We kunnen het niet maken, niet repareren of zelfs maar uitleggen aan een ander; we kunnen alleen langs de lijn van de door een ander gemaakte gebruiksaanwijzing een effect mee sorteren dat we beogen. Van ratten die geconditioneerd zijn om op een knop te drukken opdat ze iets lekkers krijgen, zeggen we ook niet dat ze iets 'kunnen'.

Het concrete effect van al die gebruiksaanwijzingen is dat een grote mate van identiek gedrag ontstaat. Alle artefacten die worden gebruikt vragen dezelfde handelingen om effectief te zijn met als gevolg dat alle mensen dezelfde gedragingen moeten gaan vertonen. De handelingen die instrumenteel zijn maken dat we geen morele afweging hoeven of zelfs maar kunnen maken. Dit gebrek aan ruimte voor morele reflectie is in combinatie met het idee van een uiteindelijke perfectie in staat om ons te laten leven in een wereld die op geen enkele wijze voldoet aan onze behoeften, maar die ons het idee geeft dat deze behoeften opgeschort moeten worden tot de ideale toekomst.

Het is juist dan, wanneer we leven naar maatstaven die we nooit of te nimmer als moreel juist zouden beschrijven in een situatie die we nooit als het goede leven zouden beschrijven, dat we dat we cynisch worden over het goede. Maar door de voortschrijdende rationaliteit die ons mensen onmaskert heeft als mensen met een dubbele moraal, heeft iedereen hier deel aan.

Hoe krijgen we het zicht op andere waarden dan effectiviteit terug? In bovenstaand citaat wordt duidelijk dat Sloterdijk hoop heeft dat juist het leven naar 'daar en straks' zal leiden tot een loslaten van al die doelstellingen in de toekomst en daarmee de weg zal openen naar een kynisch houding in het hier en nu. Maar wat is dat dan concreet?

Thymos en Eros

Alles wat we in onszelf tegenkomen en waar onze gevoelens aan haken, ons het gevoel geven dat we op een waarde stuiten, moeten we kritisch onderzoeken. Wanneer zijn we bezig met bezit, met hebberigheid en wanneer stuiten we op waarden die we moeten koesteren. Die overweging kunnen we verhelderen met een metafoer uit het werk van Plato. Deze stelt dat wij onszelf kunnen zien als een wagenmenner met twee paarden. De wagenmenner is ons ik, ons oordeelsvermogen en onze denkkraft. De paarden zijn de motiveringen voor het denken. Zonder drijvende kracht is er geen denken. Het ene paard is onwillig, dwars en wil altijd meer dan zinvol is. Dit paard is de begeerte. De begeerte moet altijd gecontroleerd worden en we moeten onszelf realiseren dat onze begeerten de neiging hebben om altijd te veel, te sterk, te lang, kortom altijd meer dan zinvol te zijn. Wanneer we dit paard evenwel goed in de hand hebben is het een krachtig en belangrijk deel van onze motivering voor ons denken en doen. Het andere paard is thymos. De menselijke thymos is de levenskracht die

er wil zijn, die zich wil tonen aan de ander, die strijdbaar is en die gezien wil worden. IN de tijd van Plato is er geen kritiek op dit paard. De thymos wordt in zijn geheel gewaardeerd. Vandaag de dag kunnen we zien dat ook de thymos beperkt moet worden. Hoe we onszelf laten zien, de mate waarin onze ambities in de wereld gebracht mogen worden, wordt bepaald door de mate waarop we schade aan anderen en aan de aarde kunnen toebrengen. In de tijd van Plato ontdekt men de 'wil tot macht' als een menselijk vermogen om actief in de wereld te zijn, om een 'ik wil' in de wereld neer te zetten en dit is een vreugdevolle ontdekking die in dit stadium nog geen begrenzing kan zien. Tegenwoordig met alle techniek en kennis van de massapsychologie en met een mensenwereld die de gelijkheid van alle mensen hoog in het vaandel heeft, moeten we de thymos beperkingen opleggen, bepaald door de gelijkheid, de ander als medemens en de kwetsbaarheid van de natuur.

Het is de thymos die tegelijkertijd een nieuw gegeven is in het denken over onszelf. Eeuwenlang hebben de thymos niet gezien als zinvol element van het menselijk innerlijk. Zelfs de vroege psychoanalitici zoals Freud en Jung komen niet voorbij de begeerte als enige drijvende kracht van het menselijk bestaan. De thymos kan ons helpen om een weg te vinden in de doolhof van de mogelijkheden die ons omringen. Wanneer we het kynisme van Sloterdijk onder de loep nemen, dan wordt al snel duidelijk dat dit een vorm van menselijk denken en handelen is die niet door de begeerte, maar door de thymos wordt aangestuurd. Dit kynisme, deze 'montere' manier om met de werkelijkheid en onszelf om te gaan, vraagt een kracht die zich losmaakt van het reactieve en dus van aansturing door ideologie of denkbeeld van buitenaf. Kynisch leven kan alleen van binnenuit, vanuit eigen motieven, worden geleefd. Dan is de thymos de voor de hand liggende kracht om aan dit kynisme toe te kennen.

Kynisme kan, zoals we al zeiden, geen theorie zijn en geen 'eigen' theorie hebben; het cognitieve kynisme is een *wijze van omgaan* met wetenschap, een vorm van relativeren, van ironiseren, van toepassing en opheffing. Het is het antwoord van de levenswil op hetgeen de theorieën en ideologieën haar hebben aangedaan - voor een deel spirituele levenskunst, voor een ander deel intellectueel verzet, gedeeltelijk satire, gedeeltelijk 'kritiek'.

“Op kynische wijze gebruik maken van je intelligentie betekent daarom waarschijnlijk eerder een theorie parodiëren dan een theorie opstellen, eerder slagvaardige antwoorden bedenken dan piekeren over onoplosbaar diepe problemen. De eerste Vrolijke Wetenschap is satirische intelligentie; daarin lijkt ze meer op de literatuur dan op de epistèmè. Haar inzichten brengen de dubieuze en belachelijke kanten van de grote serieuze systemen aan het licht. Haar intelligentie is zwevend, speels, essayistisch, niet georiënteerd op vaste grondslagen en ultieme principes.” (Sloterdijk, 1983, 454)

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat het kynisme zich niet laat vangen in termen die binnen de rationaliteit vallen. Het is een houding die varieert, dan weer poneert, dan weer in zijn tegendeel verkeert. Steeds weer is er het oordeel van de kynicus dat bepaalt welke houding ingenomen moet worden, welke stap gezet moet worden in de blijmoedige en dan weer querulante, dan weer meegaande manier om zich met de werkelijkheid uiteen te zetten. Het individu draagt de volledige verantwoordelijkheid voor zijn of haar leven, inclusief dat deel van de wereld en de medemensen dat binnen zijn of haar macht valt. Maar soms ook weer niet. De waarden waarop de kynicus zich oriënteert zijn niet in woorden te vatten en slaan in hun verdwijnpunt om in hun tegendeel, zonder

de waarde te weerspreken. Het is altijd weer een 'Gij zult niet dodentenzij.....' en 'Gij zult niet stelen.... Tenzij....'. Dit maakt de kynicus ongrijpbaar voor de rationaliteit en voor het cynisme.

Toch is het belangrijk om meer duidelijkheid over de weg van het gezonde nihilisme te geven. Het is een levenshouding die leidt tot een manier van leven die zich het best laat verwoorden met de term 'Übermensch' zoals benoemd door Nietzsche. In dit eindresultaat van een kynische leefwijze kan een individu de eigen toekomstige stappen voorzien.

"Taal, zegt Nietzsche, is nooit meer dan een goedbedoelde weergave van de werkelijkheid, en dus altijd een soort leugen. Welnu, als de taal per definitie liegt, is het dan niet beter om in ieder geval je eigen onwaarheden te creëren?"

Wie vindt van wel, is op weg Übermensch te worden.

Übermensch worden is niet hetzelfde als jezelf boven anderen plaatsen. Tirannie komt niet voort uit zelfontplooiing maar uit frustratie; een tiran is iemand die door mateloze verbittering gedreven zijn medemensen onderdrukt. De Übermensch is juist vrij van verbittering en wrok, en zal, als de situatie erom vraagt, gaarne bereid zijn anderen te dienen, want hij of zij zal dit niet als onvrijheid ervaren. De Übermensch is zijn hartstochten de baas, geeft zelf richting aan zijn wil, en is daarom bij uitstek in staat kunst en filosofie voort te brengen, het bestaan te aanvaarden, kortom vrolijk en gezond te leven." (Macrone ,1996)

Moraal van de samenwerking

We hebben nu aandacht besteed aan de individuele ontwikkeling van mensen en de eigen verantwoordelijkheid daarvoor. Op verschillende momenten in de colleges hebben we gewezen op de biologische eigenschappen van de mensensoort. We zijn, in tegenstelling tot de huidige denkwijze, groepsdieren. De denkwijze dat de mensen autonome subjecten zijn, levert wel ideeën op met betrekking tot arbeidsspecialisatie en arbeidsdeling, maar de opvattingen hieromtrent lijken wel uitsluitend geënt op het denken van filosofen als Hobbes, Locke en Descartes. Die denkwijzen verwijzen naar de rationaliteit als grond voor de samenwerking van mensen terwijl de natuur van mensen als verstoring voor die samenwerking wordt gezien. We moeten onze natuur overwinnen om middels rationele denkstructuren tot een samenwerkende, georganiseerde samenleving te komen. Die gedachtegang is sterk verwant met de eerder beschreven vernistheorie. Onder de rationaliteit van de mens ligt een beest, vervuld van egoïsme en een woest overleefinstinct op de loer. De ethologie en de neurobiologie hebben in de afgelopen decennia een heel ander licht op de menselijke natuur doen vallen. De indaling van het Darwinisme, het denken over het onbewuste en de ontdekkingen van onder meer de spiegelneuronen en het gegeven dat we een eenheid van lichaam en geest zijn, dwingen ons tot een nieuwe oriëntatie op ons gedrag als samenwerkende wezens. Wij zijn van nature groepsdieren en de evolutie heeft het kenmerk van de samenwerking enorm versterkt. Vanaf het ogenblik dat mensen artefacten gingen maken en gebruiken, moesten zij intensief en duurzaam samenwerken. Spanningen binnen de gemeenschap, ruzies, gevechten en alle andere eenheidversplinterende gedragingen moesten ondergeschikt blijven aan de samenwerking. Immers, zonder samenwerking viel de cultuur vrijwel direct weg. Die mensachtigen die niet in staat waren tot deze krachtige en omvattende manier van samenwerken, zijn in de loop van de menselijke

ontwikkeling uitgestorven. Mens-zijn stond of viel met het vermogen tot die wijze van samenwerken en tot op de dag van vandaag blijkt dat samenwerken en leren van elkaar een belangrijk verschil is tussen apengroepen en kleutergroepen .ⁱⁱ

Met de beschrijving van de kracht van de samenwerking wordt ook duidelijk dat het in onze natuur niet gaat om een groepsgevoel met als gevolg dat we samenwerken, maar om de biologische ervaring van de noodzaak om samen te werken waaruit een groepsgevoel kan –en meestal zal- ontstaan. Dit laatste maakt onze behoefte aan individualisme, aan een verlangen naar onderscheid, verklaarbaar. Omdat niet het groepsgevoel maar de samenwerking centraal in onze biologie staat, is de individualiteit in belangrijke mate gekoppeld aan de samenwerking. De samenwerking is altijd een vorm van economie. Hij is noodzakelijk door de arbeidsspecialisatie en de arbeidsdeling en juist dat is het kenmerk van een economie.

Dit betekent niet dat het groepsgevoel niet bestaat of onbelangrijk is. We voelen ons verbonden met ‘ons soort mensen ’ en gaan verbintenissen aan op grond van gemeenschappelijke kenmerken en gevoelens. Er is dus wel degelijk ook de natuur van het groepsdier mens in ons. Concluderend kunnen we stellen dat er twee bases voor onze biologische gemeenschap kunnen worden aangewezen: de groep en de samenwerking. Dit laatste opent perspectieven

Samenwerking die sterker is dan de vooroordelen van ras, geloof of nationaliteit kan in een mondialiserende werkelijkheid een basis vormen voor een wederzijds aanvaarden van de verschillende culturen. Een goede kynische beweging zou daarom bestaan uit samenwerking met andere culturele achtergronden. Tegelijkertijd hebben mensen ook de ervaring van herkenning als middel om elkaar nader te komen. De *social media* bieden daarvoor een goed podium. We moeten ons realiseren dat de populariteit van de verschillende internetsites voortkomt uit onze biologische ervaring als groepsdier en dat het in die zin voldoet aan een diepe behoefte die in mensen leeft. Zo ontstaat er internationale aaneensluiting op het niveau van de economie en op het niveau van de interesse zoals dat in belangrijke mate plaatsvindt op internet.

In de dingen die we dagelijks doen kunnen we op die manier stap voor stap gestalte geven aan de vorming van elementen in onszelf die horen bij de übermensch in onszelf. Nogmaals, er is geen breuk in de ontwikkelingen met gewone mensen aan de ene zijde van de breuk en de übermensch aan de andere; er is een vloeiende lijn waarin mensen gaandeweg veranderen en een nieuwe manier van leven vinden. Denk daarbij aan de overgang van de religieus denkende mens van de middeleeuwen naar de rationeel denkende mens van de moderne tijd. Ook die overgang vond zijn beslag binnen een generatie. Was iemand eerst nog diep religieus en zag zo iemand de werkelijkheid in die religieuze perspectief, later had diezelfde persoon een rationeel gevormd wereldbeeld ontwikkeld waarin het oorzaak en gevolg denken het had overgenomen van de religieuze overtuiging dat alle gebeurtenissen uitdrukking was van de hand van God. Deze verandering vond plaats in een voortgaande kritische beweging. Steeds wordt een element van de werkelijkheid in een structuur van oorzaak en gevolg gebracht en wordt daarmee een gedachtegang dat goddelijk ingrijpen de oorzaak van ieder gevolg was, ondermijnd. Op een gegeven ogenblik is de meerderheid van de dagelijkse gedachtegangen uitgedrukt in termen van oorzaak en gevolg; het individu is dan van een religieus denker overgegaan naar een rationeel denker. Dit betekent niet dat die mens geen geloof meer heeft. Het geloof wordt nu de leidraad voor de morele structuur van de rationele handelwijzen geworden. Het wereldbeeld is niet langer religieus, maar rationeel. Rationeel in die zin dat de verklaring nu wordt geformuleerd

in de vorm van een aan de natuurwetten gehoorzaamend wereldbeeld in plaats van een uitdrukking van de wil van God. Wat we hier voor een individu schetsten, is van toepassing op meer individuen en naarmate het aantal toeneemt, zien we een wisselwerking tussen de gemeenschap en de individuen plaatsvinden. De individuen zijn dan van mening dat zij geheel eigen onafhankelijke kritische gedachtegangen ontwikkelen, maar in een onbewuste beïnvloeding maakt een hele gemeenschap een vergelijkbare ontwikkeling door. We spreken dan, bij gebrek aan een werkelijk rationele verklaring, van 'tijdgeest'.

Dit is een illustratie van een ingrijpende verandering van denken die mensen in hun leven kunnen doormaken. Wanneer we naar onszelf kijken in de eigen geschiedenis, dan wordt duidelijk dat wij in ons leven al heel veel nieuwe gedachtegangen in ons denken hebben opgenomen. Dat is meestentijd een onbewust proces geweest. Nu is de tijd gekomen om dit proces bewust en gericht er hand te nemen.

Het is onmogelijk om alle lijnen die in kynisch gedrag kunnen worden geleefd, te benoemen. Daarbij is het aan ieder individu om te bepalen welke lijnen in de werkelijkheid van belang zijn voor de kynische invulling van het leven. Waar de een zich aan de politiek zou willen wijden, zal een ander de voorkeur geven aan de familieband of inspanningen in een ander land. Wat in het algemeen gezegd kan worden over deze kynische leefwijze is dat de beweeglijkheid en het aanpassingsvermogen een transparantie en een zelfverantwoordelijke consistentie moeten uitdrukken.

Wanneer iemand het ressentiment in zichzelf wil oplossen, is het niet voldoende om de terughoudende sentimenten in de wereld te uiten in woord en daad, het moet ook een samenhangend deel van de persoonlijkheid van iemand uitmaken. Dat op zijn beurt kan alleen dan, wanneer dat individu zichzelf de wet stelt, een eigen waardenstelsel hanteert dat weliswaar kan groeien en veranderen, maar dat de herkenbaarheid van iemand voor zichzelf moet blijven betekenen.

De gebeurtenissen in de Abu Graib gevangenis illustreren op een buitengewoon pijnlijke wijze wat de consequentie kan zijn van het verlies van die vorm van consistentie van de eigen persoonlijkheid. We moeten ons daarbij realiseren dat ieder van ons weliswaar door opvoeding en oriëntatie op onze 'peer group' in een moreel waardenstelsel leeft, maar dat dit waardenstelsel vermoedelijk maar heel ten dele echt van ons is. Bijna altijd is de onderwerping aan het waardenstelsel een voortdurende oriëntatie op de commentariërende gedragingen van onze omgeving en geven wij zelf ook voortdurend commentariërende gedragingen naar onze omgeving af. Beide gedragslijnen werken psychologisch in op ons gedrag; de affirmerende of afwijzende non-verbale gedragingen van onze omgeving houden ons bewust en onbewust op een moreel spoor, maar ook onze eigen commentariërende gedragingen werken niet alleen op de ander in maar ook op onszelf. Wanneer we nu in een amorele setting worden geplaatst of in een setting waar onze 'peer group' een waardenstelsel hanteert dat sterk afwijkt van wat we gewend zijn, dan is het risico zeer groot dat we meegaan in het nieuwe waardenstelsel. We zijn tenslotte groepsdieren en we willen er 'bij' horen. Het idee dat ons dat niet overkomen kan, is een gevaarlijk idee en de enige manier om redelijk zeker van die gedachte te kunnen zijn, bestaat erin dat we de morele waarden die we bewust en onbewust hanteren, steeds bewust moeten onderkennen en in onszelf affirmeren. Op die wijze internaliseren we de moraliteit die tot nog toe voor een belangrijk deel buiten ons zweefde.

Wanneer we willen leven naar een eigen, autonome moraliteit dan is het van belang dat we voor onszelf duidelijk krijgen welke morele waarden eigen waarden zijn en aan welke waarden we ons omwille van de samenleving, onderwerpen. Dat betekent niet dat we daarmee onvrij worden. Het betekent daarentegen een paspoort voor een bewegingsvrijheid in een wereld waarvan we een deel van het waardenstelsel niet onderschrijven, maar waar we ons niet aan kunnen onttrekken zonder een belangrijk verlies te moeten aanvaarden. Wanneer we ons onttrekken aan de samenleving en in een andere omgeving gaan leven waar we vrij zijn van het waardenstelsel dat ons beperkt, dan moeten we concluderen dat we onze vrijheid ook verliezen. Onze vrijheid ontstaat in de technologisch hoog ontwikkelde samenleving waar we in geboren zijn en waar we in leven. De acceptatie van het waardenstelsel zoals dat in onze samenleving opgeld doet is als het aanvaarden van het klimaat; als het regent doen we een jas aan, als het vriest kleden we ons warm. Dat ervaren we niet als verlies van vrijheid, maar als middel om, gegeven de omstandigheden, vrijheid optimaal te beleven. Zo moeten we omgaan met het waardenstelsel waar we voor het overige onze vrijheid kunnen beleven. Daarnaast is het zaak om die waarden die ons werkelijk ter harte gaan, zorgvuldig te cultiveren. Botsen jouw waarden met die van de samenleving, vraag je dan af wat jij kunt veranderen. Net als bij het weer is het zinloos om je af te vragen wat de wereld zou moeten veranderen. Zoek je weg in een vermijden van confrontaties die je in het nauw kunnen brengen en ga alleen dan de barricaden op wanneer je niet met jezelf kunt leven in aanvaarding van de feiten. Realiseer je dat, wanneer je van mening bent dat bezit een gegeven is dat we achter ons moeten laten, dat dit niet met zich meebrengt dat je al je bezit moet wegdoen, maar wel dat je bereid moet zijn om het weg te doen. Ook moet je jezelf realiseren dat het met zich meebrengt dat je geen conflict over bezit aan moet gaan. Het is immers een gegeven waarvan je vindt dat we ervan af moeten? Dit is natuurlijk alleen maar een voorbeeld en een mogelijkheid. Het is niet zo dat dit een voorschrift is. Iedereen moet hierin een eigen weg gaan, eigen waarden ontdekken in zichzelf en de eigen flexibiliteit ontwikkelen.

Amorele waarden

In het citaat waarmee deze slottekst begint wordt datgene verwoordt dat de grootste angst is met betrekking tot het erkennen dat we zullen moeten leven met de metafysica van het nihilisme. Het lijkt wel of we uitgaan van het slechtste inde mens. Laat toe dat onze waarden op losse schroeven komen te staan en een algeheel verval is het gevolg. Het interessante is dat zowel Nietzsche als Sloterdijk duidelijk maken dat het eerder gaat om strengere eisen aan jezelf stellen dan om het jezelf laten gaan.

“Ze zei dat ze geen moraal had en ik dacht dat ze net als ik een strengere moraal had.” klaagt Nietzsche over Lou Salomé.

En Sloterdijk schrijft;

“Sinds echter het kynisme het uitspreken van de waarheid afhankelijk heeft gemaakt van factoren als moed, vrijpostigheid en risico, ontstaat in het waarheidsproces een voordien ongekende morele spanning; ik noem dat de dialectiek van de ontremming. Wie zich de vrijheid veroorlooft een confrontatie aan te gaan met de heersende leugens, provoceert een klimaat van satirische ontspanning waarin ook de machtigen, inclusief hun machtsideologen, affectief ontremd raken - en

dat komt door het kritisch affront van kynische zijde. Terwijl echter de kynicus zijn 'vrijpostigheden' schraagt met een leven in ascetische integriteit, reageert het idealisme van de geattaqueerden met een als verontwaardiging vermomde ontremming, die in het ergste geval ontaardt tot uitroeiing. Een van de kenmerken van de macht is dat zij alleen om haar eigen grappen wenst te lachen.”(Sloterdijk, 1983, 183)

Men hoeft zich ook niet in armoede af te wenden van de hele maatschappij, er amoraliteit noch geweld, noch tirannie over anderen. Er is slechts een losmaken van de overbodige zaken die in het instrumentele handelen de hoofdzaken zijn geworden van ons bestaan. Maar dat loslaten vergt inspanning omdat het erkenning vraagt van datgene wat achter de vernislaag schuilgaat - wat dat dan ook is.

“Een dogmatiek van de armoede komt niet in aanmerking, maar wel het wegwerpen van onechte ballast die een mens minder mobiel maakt. Zelfkwelling ziet Diogenes zeer bepaald als domheid, maar nog dommer vindt hij de mensen die een leven lang achter iets aanjagen dat ze toch al hebben; de burger strijdt met de chimaera's van de eerzucht en streeft naar een rijkdom waarmee hij uiteindelijk ook niet meer kan beginnen dan wat in de elementaire genietingen van de kynische filosoof een dagelijks terugkerende vanzelfsprekendheid is: in de zon liggen, kijken naar de drukte en het gewoel van de wereld, zijn lichaam verzorgen, opgewekt zijn en nergens op hoeven wachten.”(Sloterdijk, 1983, 262)

De globalisering.

We hebben de nihilistische, kynische en cynische ontwikkelingen in Europa geschetst. Nu is het tijd om aandacht te besteden aan de gestalte die we wereldwijd van het nihilisme en haar effecten kunnen zien. Om helder te krijgen wat het nihilisme in de niet-Europese wereld aanricht, moeten we ons in herinnering roepen wat we als belangrijkste kenmerk van het nihilismemoeten hanteren om het te herkennen. Het verlies van waarden doordat nieuwe waarden de bestaande waarden doen verdwijnen is het kenmerk dat we als een raster over de werkelijkheid in andere landen kunnen leggen. We zien dan dat al vanaf de westerse ontdekkingsreizen een verbreiding van de vroegkapitalistische economie tot stand komt. India, de Indonesische archipel, Afrika, Noord- en Zuid-Amerika en Australië worden al in de eeuwen direct na 1492 opgenomen in de handel van de Europeanen. In de negentiende eeuw wordt deze handel en ook de productie ten behoeve van die handel zozeer geïntensiveerd, dat sprake is van een ontluikende wereldeconomie. In de twintigste eeuw gaan de Verenigde Staten van Noord-Amerika zich actief richten op wereldhegemonie middels de economie. Productie en handel worden na de tweede wereldoorlog door de dekolonisatie tot productie en handel van de voormalige kolonies. Dit betekent dat de economie van deze landen op westerse modellen gestoeld wordt. In de afgelopen halve eeuw zijn er meer dan honderd democratieën bijgekomen. Na de intensieve bespreking van het nihilisme in Europa valt direct op dat deze veranderingen van economie en bestuur een ingrijpend verlies van waarden en introductie van nieuwe waarden met zich mee heeft gebracht. In 1911 stort het Chinese keizerrijk in en in 1948 wordt China, na de 'lange mars' van Mao een communistisch land, waarbij de culturele revolutie de oude waarden van de confucianistische wereld stukslaat. In 1854 bombarderen de V.S. Tokio om af te dwingen dat Japan dat tot dan toe gesloten is gebleven voor vrijwel alle handel met vreemde

mogendheden, zijn grenzen opent. Na de tweede wereldoorlog wordt de grondwet van datzelfde Japan gedictieerd door het Westen. In heel Afrika zien we vergelijkbare processen en Zuid-Amerika en Australië zijn van meet af aan zozeer overheerst door westerse immigranten dat de economieën de oude cultuur vrijwel volledig weggevaagd hebben. Hiermee schetsen we hoe de introductie van het kapitalisme een metafysisch nihilisme in de hele wereld op gang heeft gebracht. Nergens is nog een plek te vinden die niet door het besmettelijk nihilisme is aangetast. Zelfs die culturele minderheden die zich met hand en tand verzetten tegen de westerse invloed, gebruiken westerse wapens en communicatiemiddelen. Er is daardoor een wereldwijd nihilistisch proces gaande, dat niet langer te stuiten is. De globalisering is daarmee een ontwikkeling die niet alleen bestaat bij gratie van culturele integratie, maar ook door desintegratie van hele culturen, sociale structuren en historisch gegroeide economieën. Waar we hoop uit mogen putten is uit de wetenschap dat de economie, voortkomend uit de arbeidsspecialisatie en de arbeidsdeling een samenwerkingsstructuur in onze genen heeft doen ontstaan langs de lijn van culturele selectie. Dat geeft een perspectief op een wereld die door economisch motieven gedreven, mettertijd tot een omgang komt die het niveau van het gewapend conflict te boven gaat.

In de beweging naar een globale wereld zien we elementen van een kynische structuur die macht heeft. Internet is een nieuw medium. Mensen hebben wereldwijde contacten. Facebook, Linked-in, Twitter en dergelijke maken dat grenzen en fysieke barrières niet langer bestaan. Daardoor kunnen individuele initiatieven die aanslaan bij anderen tot een economische macht worden. In het recente verleden is op You Tube een filmpje geplaatst hoe angorawol van een angorakonijn gewonnen werd. Dit vonden heel veel mensen zo dieronvriendelijk dat een regen van protesten het gevolg was. Als reactie daarop hebben de meeste grote kledingketens de angorawol uit de winkels gehaald en wordt het niet langer afgenomen van de producenten. Daarmee is een eind gekomen aan een praktijk van dierenmishandeling. Dat is een gemeenschappelijke actie op basis van waarden die niet in de waardenstelsels van culturen gevonden werden, maar die uit het innerlijk van de afzonderlijke individuen voortkwam. Dit is een voorbeeld van een kynische beweging die zich toont in haar potentiële macht. Juist het, veelal kritische benaderde, momentane en vrijblijvende karakter van het internet zou wel een de basis kunnen zijn waardoor deze beweging zich niet, zoals eerder het christendom en het rationalisme is overkomen, van kritiek tot theorie zal evolueren. Iedere dag op iedere plek ter wereld kan er kynisch gereageerd en vooral geageerd worden.

Bibliografie

- Arendt, H. (1968). *De mens bestaan en bestemming*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Blom, P. (2008). *De duizelingwekkende jaren*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Blom, P. (2014). *Alleen de wolken*. Utrecht: De Bezige Bij.
- Helsloot, N. (1999). *Vrolijke wetenschap, Nietzsche als vriend*. Baarn: Agora.
- Marcone, m. (1996). *Eureka!* Amsterdam: Prometheus.
- Ruijter, N. e. (1999). *Filosofie Personen en begrippen van AtotZ*. Utrecht: Het Spectrum.
- Sloterdijk, P. (1984). *Kritiek van de cynische rede*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- van Tongeren, P. (2012). *Het Europese nihilisme, Friedrich Nietzsche over de dreiging die niemand schijnt te deren*. Nijmegen: van Tilt.
- Zeh, J. (2007). *Speeldrift*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

Aanvullende teksten bij noten

ⁱ De Correspondent 31 december 2013 door Rutger Bregman

Vooruitgang in tien grafieken

Onderwijs

Onderwijs is misschien wel de grootste motor van vooruitgang, en dat begint bij leren lezen. Het aantal mensen dat geletterd is steeg van 64 procent in 1970 naar 86 procent nu.

Extreme Armoede

Leefde in 1820 nog 84 procent van de wereldbevolking van minder dan 1,25 dollar per dag, in 1981 was het al 43 procent en nu is het nog maar 18 procent. Volgens de Wereldbank kan de extreme armoede voor 2050 bijna volledig zijn uitgeroeid.

Homotolerantie

In de afgelopen decennia heeft de acceptatie van homoseksualiteit een enorme opmars doorgemaakt. In Nederland, het eerste land dat het homohuwelijk invoerde, waren homoseksuele handelingen tot 1971 nog strafbaar.

Internetgebruikers

In 2001 had iets minder dan 40 procent van de Nederlanders toegang tot het internet; nu geldt datzelfde percentage voor de hele wereld. (Nederland zit inmiddels op 92 procent.)

Kindersterfte

Vijftig jaar geleden stierven 180 van de 1000 kinderen voor hun vijfde levensjaar. Nu is dat 50 op de 1000.

Overigens remt een lagere kindersterfte de bevolkingsgroei. Pas als ouders er zeker van kunnen zijn dat hun kinderen overleven, beperken zij hun voortplanting.

Mondiale levensverwachting

Het aantal kinderen is al sinds de jaren negentig stabiel (rond de 2 miljard). Waarom groeit de wereldbevolking dan nog zo sterk? Simpel: we worden steeds ouder. Wie pleit voor een radicale beperking van de bevolkinggroei pleit dus eigenlijk voor massamoord op ouderen.

Oorlog

Stevin Pinker (Harvard University) schreef in 2011 de dikke pil *Ons Betere Ik*, waarin hij liet zien dat we in de loop van de eeuwen steeds vredelievender zijn geworden. We hebben vaak geen idee hoe gewelddadig het leven vroeger was - hoe geweld tot het dagelijks leven behoorde. Lees hier een stuk van Steven Pinker over de afname van geweld.

Prijs zonne-energie

Het wordt wel de Wet van Swanson genoemd: iedere drie jaar halveert de prijs van zonne-energie. Volgens experts zal zonne-energie over vijf tot tien jaar in veel markten concurrerend zijn. Zonder subsidie.

Vaccinatiegraad

De wereldwijde vaccinatiegraad van bijvoorbeeld mazelen (MCV1 in de grafiek) steeg van 16 procent in 1980 naar 84 procent nu. Het aantal slachtoffers is met drie kwart afgenomen in slechts dertien jaar.

Vrije landen

Het aantal landen dat volgens de invloedrijke denktank Freedom House 'vrij' is, steeg van 40 in 1976 naar 90 vorig jaar. 'Vrij' wil zeggen: een democratie met meerdere partijen, algemeen kiesrecht, vrijheid van meningsuiting, godsdienst en vereniging.

Voor grafieken bronnen en dergelijk zie de site <https://decorrespondent.nl/578/Vooruitgang-in-tien-grafieken/18997653136-2aa841a6>

ⁱⁱ **Nieuws** donderdag 1 maart 2012 Dit is een publicatie van **Kennislink**

Waarom een aap geen vliegtuig bouwt

Maar een mens wel

Als apen zoveel op mensen lijken, waarom praten ze dan nog steeds niet of hebben ze nog steeds niet het vuur uitgevonden? Sommige onderzoekers denken dat apen instinctief gewoon te teveel ruziën om beloningen of te lui zijn om kennis te delen, waardoor cultuur nooit van de grond komt. Uit nieuw onderzoek met kinderen en apen blijkt iets anders: kinderen apen elkaar continu na, terwijl apen dat niet doen.

door [Ronald Veldhuizen](#)

Waarschijnlijk zit je dit te lezen achter een computer met beeldscherm, toetsenbord en muis. Kijk eens goed naar die muis. De vorm ervan is bedoeld om een ideale grip voor de menselijke hand te leveren. Die past er mooi omheen.

Dezelfde vorm bestond al zo'n twee miljoen jaar geleden. Toen liep de prehistorische mens rond met een handbijl. Handbijlen en computermuizen hebben deels dezelfde functie – onze hand moet erop passen – maar de technologie die in de computermuis zit is een opeenstapeling van alles wat de mensheid sinds de prehistorie aan kennis heeft verzameld. De kennis van vandaag rust op die van gisteren. Elke uitvinding die de mens doet, wordt via cultuur en kennis verfijnd.

Waar blijven de apen?

Hoe het kan dat alleen mensen zover zijn gekomen, qua cultuur en uitvindingen, en apen niet, is al jaren onderwerp van discussie onder wetenschappers. Chimpansees vinden soms wel degelijk gereedschappen uit en delen deze kennis met elkaar, net als wij.

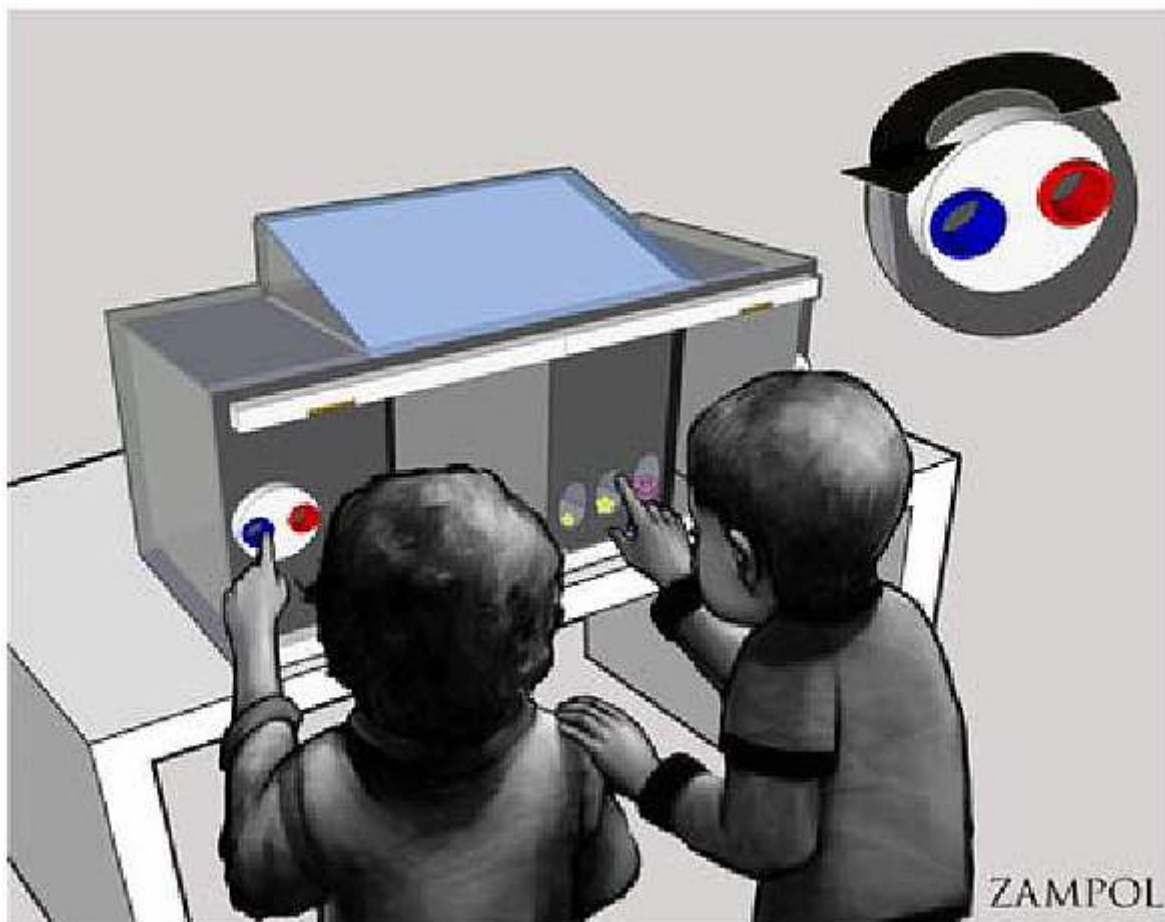
Toen bijvoorbeeld een wilde chimpansee in Oeganda erachter kwam dat je een liaan kan gebruiken om je rug te krabben, legden wetenschappers op film vast hoe de anderen chimps deze jeukverlichtende uitvinding imiteerden en ervan genoten. Maar toch zien we ze niet steeds meer kennis vergaren totdat ze het vuur uitvinden, laat staan een vliegtuig bouwen.

Samen puzzelen

Nieuw onderzoek van gedragswetenschapper Rachel Kendal van *Durham University* in Engeland haalt vandaag het blad *Science*, omdat ze voor het eerst aantoonde waarom apen nooit zo ver zullen komen als mensen: ze apen elkaar lang niet zo vaak na, delen successen niet met elkaar, en roepen elkaars hulp niet in als iets niet werkt, terwijl mensen dat op vroege leeftijd al wel doen.

Kendal gaf groepen van vierjarige kinderen, kapucijnaapjes of chimpansees een puzzeldoos met daarin een beloning: voedsel voor apen, stickers voor kinderen. Ze keek vervolgens toe hoe snel ze de puzzel oplosten, en in hoeverre kennis delen daarbij een rol speelde.

Om een gradatie van kenniscultuur en puzzeloplosbaarheid te meten, bevatte de puzzeldoos drie verschillende vakjes die alleen achter elkaar konden worden geopend. In elk opeenvolgende vakje lag een steeds grotere beloning, maar de bijbehorende puzzel was tegelijk ook steeds moeilijker.

Kinderen overleggen om stickers uit een doos te krijgen. *Science*

Babbelende koters

De kinderen scoorden op alle vlakken beter dan de chimpansees en kapucijnaapjes. Zonder enige instructie losten ze binnen tweeënehalf uur de puzzeldoos op tot en met de moeilijkste graad. De kapucijnaapjes losten allemaal de eerste puzzel op, maar na 54 uur apen bleef de moeilijkste puzzel onopgelost. Van de veertig aapjes bereikten er slechts twee het tweede vakje met de beloning. Bij chimpansees was het nauwelijks beter: na 30 uur hadden alle drieëndertig mensapen de simpelste puzzel opgelost, maar slechts vier en één bereikten respectievelijk de tweede en derde puzzel.

De verschillen tussen apen en kinderen zaten in de prosociale hoek: kinderen overlegden en riepen elkaars hulp in. Ook imiteerden ze elkaar continu, waardoor er altijd wel eentje per toeval de puzzel een stukje verder oploste. De apen imiteerden elkaar nauwelijks en bleven vooral aan willekeurige toeters en bellen op de puzzeldoos drukken. Kinderen apen elkaar dus beter na dan apen dat doen.

De chimps puzzelden net zo intensief als de kinderen, maar ze overlegden niet en imiteerden elkaars successen nauwelijks. Science

Als een kind eenmaal het vakje met de eerste beloning opende, dan bedelden zijn of haar hulpjes om een paar stickers, waarna de beloning netjes werd verdeeld. Omdat iedereen een beetje werd beloond, zo vermoedt Kendal, ging de groep vervolgens weer samenwerken en elkaar na-apen. Opnieuw bleef dit gedrag bij de apen uit: de aap die de eerste beloning uit de doos viste, deelde hem nooit.

Veel wetenschappelijke theorieën over waarom apen niet beter in kennisuitwisseling zijn dan mensen, vermoeden dat teveel dierlijke instincten in de weg zitten. Zoals ruzie en alfa-mannetjesgedrag, bijvoorbeeld. Tegen haar verwachtingen in, vond Kendal geen enkele aanwijzing voor dit soort asociaal gedrag bij apen. Het was bijvoorbeeld niet zo dat dominante mannetjes zich de puzzeldoos toe-eigenden omdat ze de beloning voor zichzelf wilden, waardoor andere apen niets mochten proberen. Kendal verwachtte ook dat apen misschien ruzie zouden gaan maken als de eerste beloning eenmaal vrijkwam, waardoor ze de rest van de puzzel vergeten. Maar nee hoor, ook dat bleek geen punt. De aap die de beloning kreeg, werd niet lastiggevallen door de andere puzzelaars. Die bleven domweg verder aan de doos jengelen. Zonder succes.

